

СТАТТІ. ДОСЛІДЖЕННЯ

Кондратюк Володимир, Піскорський Олександр
Український державний лісотехнічний університет

УДХП – СИМВОЛ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

© Кондратюк В., Піскорський О., 2004

Досліджено теоретичні, ідеологічні, організаційні засади та практичну діяльність Української демократично-хліборобської партії (УХДП) у 1917–1918 роках. Висвітлюється соціально-політична обстановка цього періоду в Україні та вплив економічної ситуації на пришвидшення національної самоідентифікації українського селянства. Описано зародження в цих умовах політичної партії несоціалістичної спрямованості, що сповідувала відроджуваний український консерватизм.

This scientific research is dedicated to theoretical ideological and organization principles and practical activity of Ukrainian Democratic Agricultural Party during 1917–1918. The research lights out social and political situation of this period in Ukraine and impact of economic situation on national self-identification process of Ukrainian villagers. Dissertation discovers the conception of non-socialistic party, which followed the ideas of revival of modern Ukrainian conservatism.

Постановка та актуальність проблеми. Складний і суперечливий період розбудови української держави вимагає глибокого вивчення історико-політологічного досвіду попередників, аналізу складних і суперечливих процесів доби української революції 1917–1920 рр.

Цілісної науково-дослідної картини українських визвольних змагань, державотворення тієї доби ще не створено. Це, передусім, пояснюється тим, що сам тогочасний суспільно-політичний процес не був чимось єдиним, нерозривним цілим, а складався з безлічі фрагментів, кожен з яких потребує окремого ґрунтовного вивчення. До таких своєрідних фрагментів суспільно-політичного процесу доби української революції належить діяльність Української демократично-хліборобської партії – політичної сили ліберально-консервативного спрямування. Однак заснування, становлення й організаційно-партійна діяльність УХДП, її програмні засади належать до проблем, майже не досліджених політичною наукою. Вивчення ідеологічних і організаційних засад Української демократично-хліборобської партії та її практичної діяльності сприятиме створенню цілісної наукової картини національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. на основі ширших узагальнень і точних оцінок та висновків.

Актуальність теми зумовлена, по-перше, тим, що на основі діяльності цієї політичної інституції можна виявити ті загальні принципи, які стали основою структурування політичних, економічних, ідеологічних засад буття українського суспільства початку ХХ ст.; по-друге, що низка елементів із теоретичного надбання і практичного досвіду УХДП цілком придатна для застосування в сучасному державотворчому процесі, адже ситуація, в якій відбувалось становлення цієї партії, і в якій вона розгортала свою діяльність, багатьма рисами схожа на нинішню. Звернутися до історичного досвіду українського консерватизму, найвиднішим представником якого був В. Липинський, спонукають також певні обставини: по-перше, сучасний консерватизм (неоконсерватизм) має значні здобутки і є однією із найвпливовіших політичних течій у Європі й світі; по-друге, з проголошенням Україною незалежності в нашому суспільстві, передусім, у середовищі молодого науково-творчої еліти, зростає інтерес до ідей консерватизму, науково-творчої спадщини В. Липинського; по-третє, побудова незалежної держави вимагає вироблення національної державницької ідеології, що є характерною саме для консерватизму В. Липинського

Аналіз попередніх досліджень. Ця проблема належить до малодосліджених в українській науці, а у тих небагатьох працях, в яких розглядається діяльність УХДП, переважає історичний підхід і майже відсутній політологічний аналіз.

Започаткував дослідження УХДП С. Шемет, який дещо фрагментарно виклав її основні програмні засади. В узагальнюючих працях М. Грушевського, В. Винниченка, П. Христюка проаналізовано суспільно-

політичну ситуацію, в якій відбувались становлення і діяльність Української демократично-хліборобської партії. Д.Дорошенко звернув увагу на організаційно-політичну діяльність УХДП в період Української держави П. Скоропадського. І.Мазепа проаналізував взаємовідносини УХДП з іншими державницькими партіями, їхнє ставлення до консолідації національних сил 1919–1921 рр. Подальший розвиток український консерватизм, символом відродження якого стала УХДП, отримав в працях В. Липинського, В. Кучабського, О. Назарука, С. Рудницького та ін.

В УРСР політичні партії несоціалістичного спрямування, зокрема, і УХДП, не досліджувалися. Ідеологічна цензура унеможлилювала об'єктивні дослідження в галузі політичної історії та української політичної думки. Тавро буржуазних націоналістів, “зрадників” було накладено на всі некомуністичні партії. Проте в діаспорі дослідження українських політичних партій продовжувалось. У роботі К. Кононенка досліджувалися соціально-економічні підстави української національної ідеї, проаналізовано тактику УХДП у земельному питанні. Г. Грабович, Т. Гунчак, Р. Шпорлюк, Б. Кравченко, І. Лисяк-Рудницький, А. Кеплер у своїх узагальнюючих працях побіжно згадували діяльність УХДП, акцентуючи основну увагу на внескові УХДП в ідеологію консерватизму, аналізі поглядів В. Липинського.

Сучасний етап (починаючи з 1991 року) характеризується якісно новими підходами до дослідження цієї проблеми. Ф. Турченко і Н. Заліська вперше розглядають “Нарис програми УХДП” і дають стисло характеристику діяльності самої партії. Дослідження С. Гелея, О. Гриніва, В. Потульніцького, В. Кондратюка, С. Буравченкової та інших стосуються дослідження ідеології консерватизму, розвитку суспільно-політичної думки на початку ХХ ст. в Україні. Можна також відзначити ґрунтовні роботи Я. Грицака, Ю. Левенця, В. Лісового, Л. Нагорної, М. Поповича, Л. Зашкільняка, І. Кураса, М. Кашуби, С. Макарчука, М. Панчука, А. Пашука, Н. Горбача, О. Семківа та інших.

Разом з тим, у вітчизняній історичній та політологічній науках лише фрагментарно досліджено програму та діяльність Української демократично-хліборобської партії.

Мета дослідження полягає у реконструкції соціально-політичного образу УХДП і з'ясуванні її ролі в Українській революції та у відродженні новітнього українського консерватизму.

Виклад основного матеріалу. В Україні на початку 1917 р. повністю домінували партії соціалістичного спрямування. Соціалістичний лад і автономія України у складі федеративної демократичної Росії – ці дві ідеї заповнили більшість діячів українського національно-визвольного руху. Самостійницька Українська народна партія, яка також сповідувала соціалізм, перебувала у фактичній ізоляції і її спроби зорієнтувати національні партії на боротьбу за незалежну Українську державу беззастережно відкидалися.

“Мало хто розумів тоді, що майбутнє України – аж ніяк не в реалізації соціалістично-федералістських ідеалів. Зовсім небагато було таких, які вбачали в соціально-політичній орієнтації найавторитетніших українських партій – УПСР, УСДРП, УПСФ – зловісне передвістя національної трагедії України” [9, с.172].

Україна на початку ХХ ст. була повністю селянською країною. За різними даними на 1913 р. селянське населення тут становило від 80 до 85 відсотків. Українські політичні провідники, хоч багато з них були вихідцями із села, мали приблизне уявлення про село, про ті процеси, які там відбуваються. Оскільки українського селянина часто ототожнювали з російським селянином, вважаючи, що у них однакові проблеми, думи і прагнення, однакова психологія. Хоч всі, без винятку, політичні партії розуміли важливість земельного питання і відводили йому належне місце у своїх програмах, розв'язуючи політичні завдання, спиралися на промисловий і люмпенізований пролетаріат, вважаючи його справді революційним авангардом, а селянина — темним і затурканим, наскрізь проїнятим приватновласницьким інстинктом.

Яким було селянське і земельне питання в Україні на той час? Наголосимо на найістотнішому: хоч Російська імперія загалом була селянською країною, форми землеволодіння на її теренах були неоднакові. Це питання глибоко дослідив відомий економіст К. Кононенко у фундаментальній праці “Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 рр.”. Він робить висновок, що “общинне” (тимчасове, бо землю постійно перерозподіляли за кількістю їдців) землеволодіння було характерне власне для Росії. А в Україні, в якій земельні відносини історично склалися інакше, і яка не знала такого тривалого і жорстокого кріпацтва, як Росія, “общини” у російському вигляді практично не було. К. Кононенко, зокрема, наголошує: “... лише у трьох губерніях України – Харківщині, Херсонщині та

Катеринославщині громадська форма землеволодіння охоплювала 89–97 % надільної землі. В решті губерній було протилежне: подвірне землеволодіння сягало від 48,5 % (Чернігівщина) до 94,6 % (Поділля). Але навіть і в тих губерніях, де громадське землеволодіння переважало, воно, як вже зазначалося, не мало характеру російської “общини”: загальні переділи землі не переводились і вона фактично перебувала в постійному і незмінному подвірному землекористуванні. Головне ж те, що якраз в цих районах процес набуття землі у власність ішов значно прискоренішими темпами, ніж в інших. Уже 1887 році у трьох губерніях відсоток купленої селянської землі до надільної складав 10,1 %, а до 1905 року він дійшов до 44,9 %. Отже, напередодні Столипінської реформи з 25,7 % млн. десятин селянських земель лише 8,5 млн. було в громадському володінні, решта в подвірному, з якої (5,6 млн. десятин) було куплено у власність... Ідея власності на землю не тільки не була чужа селянству, а навпаки, творила основу його господарського мислення" [5, с.33–34].

Наприкінці березня – на початку квітня 1917 р. селянство в Україні залишилося розрізною, неорганізованою масою. Селянські організації, створені під час революції 1905–1907 рр., внаслідок поразки були розгромлені. Центральна Рада, яка брала на себе керівництво усім українським суспільством, була кровно зацікавлена в організаційному оформленні під її егідою в масштабах країни селянського руху (так само, як військового, робітничого тощо), що істотно зміцнило б її соціальну і політичну базу. До боротьби за селянина приєдналися українські соціалісти, передусім Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) та Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР). Останні обіцянками безоплатної передачі поміщицьких, державних, церковних та інших земель селянам привертають на свій бік більшість бідніших селян і частину середньозаможних. Згодом зусиллями українських есерів в Україні створюється густа мережа “українських селянських спілок”. Одночасно боротьбу за українського селянина ведуть і російські есери. Певного успіху вони досягають на півдні, створивши там низку місцевих “крестьянских союзів” [11, с.1–2]. Підтримуючи соціалістів в питанні націоналізації та передання землі в безоплатне користування тим, хто її обробляє, селяни не підтримували їхньої програмної засади щодо скасування приватної власності на землю. Навпаки, вони прагнули якомога швидше стати повноправними власниками додаткових наділів.

Про кумедну і водночас промовисту ситуацію з приводу скасування приватної власності, що склалася на Всеукраїнському з'їзді на Полтавщині (21–22 травня 1917 р.), розповідає у спогадах Віктор Андрієвський. З'їзд мав вирішити два основні питання: 1) обрати представників від губернії до складу Центральної Ради; 2) схвалити резолюцію із земельного питання. Коли дійшло до питання про землю, селяни, які становили більшість делегатів, майже одностайно проголосували за соціалізацію землі, створення всеукраїнського земельного фонду і безоплатну передачу землі тим хто її обробляє. Але коли дійшло до пункту про скасування приватної власності на землю – збунтувались: “Чому лише на землю?! Давайте касувати приватну власність на сади і городи, фабрики, капітал, залізниці, банки, приватні підприємства всякого роду і нарешті приватні хати”.

“Коли відчитано резолюцію, – пише далі В. Андрієвський, – з усіма поправками, то самим авторам стало не по собі: соціалізовано було все можливе і неможливе, – лишалися несоціалізовані “самі жінки та штани” як хтось формулював стан річей” [1, с.23–24]. Саму резолюцію організатори з'їзду (соціалісти) сховали подалі під сукно і більше її ніхто не бачив.

Критикуючи українських соціалістів (часом справедливо, а часом – не зовсім) за федералізм та автономізм, за соціалізацію й інші “тріхи”, окремі сучасні публіцисти і навіть науковці – дослідники цього періоду іноді не зауважують тієї важливої обставини, що саме наймасовіші та найвпливовіші на той час українські соціалістичні партії найбільше зробили для виведення із затяжної летаргії українських селян, усвідомлення ними соціально-економічних і національно-культурних інтересів, залучення їх до політичного життя. Завдяки зусиллям соціалістичних партій на час створення УДХП український селянин був зовсім не таким, як півроку тому. Характерним свідченням пробудження українського села може бути резолюція великого віча в с.Черепині на Київщині.

“Обговоривши справи, віче винесло такі постанови:

– Признаємо себе українцями, нашою мовою є мова українська, а нашим рідним краєм є Україна, яку предки наші боронили своєю кров'ю.

– Одкидаємо од себе образливі назви “югороси”, “малороси”, “хохли”, бо се вигадка царів та українських ножерів, котрі хотіли убити в нас своєрідне національне почуття.

– Признаємо Центральну Українську Раду в Києві повновласною заступницею всіх справ українського народу на всій Україні.

– Висказуємось за демократично федеративно-республіканський устрій Росії, до якої Україна може приєднатись тільки на основі федерації, яко окрема федеративна одиниця з повною національно-територіальною автономією.

– Висказуємо своє недовір'я Тимчасовому Правительству за вороже відношення до домагань українського народу.

– Жадаємо рішучо, щоби Тимчасове Правительство негайно видало офіційний акт, в якому признавалась би автономія України.

– Бажаємо засновання української своєї народної армії, бо тільки така армія може удержати волю.

– Всі школи на Україні мають бути українські з викладовою українською мовою.

– Бажаємо, щоб в церквах правилось і говорили проповіді на українській мові, яко рідній мові народу.

– В кінці зазначаємо, що ми не хочемо одриватися од Росії, як се кажуть наші вороги, ми жадаємо тільки автономії України” [6].

Особливо наголосимо на тому, що українські есери послідовно і цілеспрямовано працювали над тим, аби вивести селянське питання, разом з земельним, з-під всеросійської компетенції, і вирішуючи його лише в Україні. Через тиждень після I Всеукраїнського з'їзду селян (22 червня 1917 р.) вони провели засідання Всеукраїнської ради селянських депутатів, керівного органу Української селянської спілки, на якому ухвалили важливу резолюцію про відношення до Всеросійської ради селянських депутатів і Всеросійської селянської спілки:

“Заслухавши доклад про відношення до Всеросійської Ради Селянських Депутатів (Всеросійського Союзу Крестьянских Депутатів) і Всеросійської Селянської Спілки (Всеросійського Крестьянского Союза), а також відчит про роботу української фракції виконавчого комітету Всеросійської Ради Селянських Депутатів, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Признати, що організаційна робота, а також і підготовча робота до Установчих зборів має вестись Всеукраїнською радою селянських депутатів, а не українською фракцією Всеросійської ради селянських депутатів в Петрограді.

2. З огляду на вищесказане, Всеукраїнська рада селянських депутатів визнає непотрібним численне представництво українського селянства у Виконавчому комітеті Всеросійської ради селянських депутатів і звертається до них з закликом вернутись негайно до організаційної роботи на Україні.

3. Вважаючи на необхідність порозуміння між трудовим селянством всіх народів Росії для успіху боротьби за спільні інтереси трудового селянства, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановляє: послати в Виконавчий комітет Всеросійської ради селянських депутатів своїх представників в кількості п'яти душ.

4. Всеукраїнська рада селянських депутатів, яка являється керуючим органом Української селянської спілки, вважає потрібним тісне порозуміння також і з Всеросійською селянською спілкою: через що доручає своїм делегатам у Виконавчому комітеті Всеукраїнської ради селянських депутатів вступити в зносини з Центральним комітетом всеросійської селянської спілки.

5. Для того, щоб усунути можливість всяких непорозумінь між Всеукраїнською спілкою з одного боку та Всеросійською радою депутатів і Всеросійською селянською спілкою з другого боку – Всеукраїнська рада селянських депутатів вважає необхідним щоб названі вище Всеросійські селянські організації визнали, що організаційна робота по всій Україні поміж селянством має вестись виключно Всеукраїнською селянською спілкою та Всеукраїнською радою селянських депутатів” [7]. Отже, українське селянство ставало реальним чинником великої політики.

Окрім названих, в Україні діяли місцеві відділення “Всеросійського Союзу Земельних Собственников”, що об'єднували, передусім, крупних і середніх земельних власників (переважно російських і зрусифікованих українських поміщиків), а також частину незадоволених політикою Центральної Ради заможних і середньо-заможних земельних власників-селян. Були й такі селяни-хлібороби, які приєднувалися до “Союзу” тому, що не поділяли поглядів “спільчан”, а більше “ні до кого було пристати”. Про це також пише В. Андрієвський [1, с.68–69].

Хоч згаданий “Союз” згодом був перейменований у “Всеукраїнський Союз земельних власників”, за суттю і духом він був антиукраїнським, проімперським об'єднанням, оскільки біля керма його стояли

поміщики -земельні магнати, які прагнули відновлення монархії і старих порядків і відверто на це працювали. Щоправда, в цьому поміщицькому середовищі була доволі численна група, очолювана ініціативним і впливовим М. Коваленком, яка виступала за українську державність. Щоб налагодити співпрацю, М. Коваленко і ще кілька українських поміщиків і хліборобів-козаків їздили до Центральної Ради, але там їх не прийняли. Віктор Андрієвський з цього приводу зауважує:

“В Центральну Раду було допущено заступників “національних меншостей” з різних соціалістичних партій і навіть з несоціалістів московських К.-Д. Тільки опозиції українського несоціалістичного громадянства українська Центральна Рада не могла стерпіти і допустити.

Відомо, яку руйнуючу роль в роботі Ц.Р. відіграла далі ота іноплеменна опозиція. Жорстоко помстилася історія над Ц.Радою і за відпихання від себе інакше мислячих Українців...” [1, 65].

Надалі доля зводитиме Українську демократично-хліборобську партію з “Всеукраїнським союзом земельних власників” то у співпраці, то у протистоянні.

Відсутність в Україні організованої несоціалістичної національної власницької політичної сили стало першим поштовхом до створення УДХП. Це засвідчує публікація у “Хліборобській Україні” одного із фундаторів партії Сергія Шемета: “В травні 1917 року повернулись з Полтави з губернiального з’їзду “Союза земельних власників” кілька лубенських козаків–хліборобів. Їздили вони на той з’їзд з власної ініціативи, бо відділу Союзу в Лубенському повіті не було.

Побувавши на з’їзді, рішили ці хлібороби завести подібну організацію також в Лубенському повіті і от Ів. Корнієнко і М. Макаренко звернулися до мене з пропозицією, прийняти участь в організації. Я відповів згодою, але при умові, коли будемо організовувати не відділ “Всеросійського Союзу Земельних Собственников”, а свою окрему українську хліборобську організацію на платформі суверенності українського народу” [12, с.63].

На тій самій обставині наголошують С. Шемет і В. Липинський у своїй “Заяві Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партії, пересланій на руки Закордонного Комітету цієї Партії в Тарнові: “Партія Хліборобів Демократів, в якій основанню ми обидва прийняли участь, повстала на весні 1917 р... Незадоволені політикою Центральної Ради національно свідомі хліборобські елементи, бажаючи брати активну участь в тодішнім політичній життю і впливати на діяльність законодавчих державних органів, мусіли: 1) об’єднатись в політичну партію...” [12, с.273].

Цікава подробиця щодо виникнення УДХП міститься у передмові до “Нарису програми Української Демократичної Хліборобської Партії”. Передмова подана за підписом: Організаційний комітет Української демократичної партії, м. Лубни, на Полтавщині, 1917 року 15 жовтня. У ній, зокрема, зазначається: “За останні часи в різних містах України почали організовуватись політичні групи, котрі мають між собою те спільне, що з одного боку вони не можуть ні свого світогляду, ні своєї тактики цілком укласти в рамки вже існуючих соціалістичних партій. З другого боку, бажаючи йти в політичній боротьбі з одверто зазначеними цілями, вони не можуть об’єднуватися з тими по суті діла несоціалістичними партійними організаціями, які спокусилися й собі приліпити назву соціалістів” [10, с.129]. Останні слова слід, очевидно, розуміти так: соціалістичні ідеї були настільки популярними і поширеними, що навіть окремі несоціалістичні політичні угруповання, для здобуття більшої кількості прихильників підлаштовували під них свої назви, а може, й вносили окремі соціалістичні гасла у свої програми. Однак, ймовірно, окремі з них повинні були діяти так через нетерпимість соціалістичних партій до альтернативних думок і поглядів і відвертий тиск соціалістів на інші партії і політичні угруповання. Зокрема, В. Шелест стверджує, що восени 1917 р. під час виборчої компанії до Всеросійських установчих зборів конференція новоствореної УДХП змушена була прийняти рішення “поставитись до виборів пасивно з огляду на неможливість вільної передвиборчої агітації” [12, с.64]. Ця “неможливість” творилась і антиукраїнськими Радами солдатських депутатів, і офіційними соціалістичними чинниками молодой Української держави.

Спробуємо за С. Шеметом простежити хід створення УДХП, дозволяючи собі окремі відступи і коментарі. До організаційної комісії зі створення нової партії увійшли: С. Шемет, М. Боярський (голова Лубенської повітової земської управи), Л. Климів (член тієї самої управи), В. Шкляр (агроном), козаки-хлібороби В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко. Комісія визначала основні програмні напрями і назву

партії: Українська демократична партія (УДП). Партія з такою назвою, до заснування якої безпосередньо був причетний С. Шемет, уже існувала в Україні 1904–1905 рр. Від неї свого часу до I Державної Думи балотувався старший брат Сергія – Володимир Шемет. Наприкінці 1905 р. ця партія об'єдналася з Українською радикальною партією в Українську радикально-демократичну партію (УРДП), зберігаючи, однак, права внутрішньопартійної автономії. Можна допустити, що, даючи новій партії назву партії, що свого часу вже була, С. Шемет і його сподвижники прагнули маніфестувати спадкоємність традиції. Це підтверджується, зокрема, тим, що програмні засади в корінному питанні – земельному – в обох партій збігалися.

Щоб зрозуміти дух часу і атмосферу, в якій створювалась УДХП, звернемось до публікації С. Шемета: “29 червня 1917 року з'їхалось на установчі збори партії в Лубнях до 1500 хліборобів–селян і чоловік 20 дідичів. Головою зборів був Л. Клімів.

Були ухвалена зборами головні точки програми, котрі наведу тут з пам'яті:

1. Суверенність українського народу.
2. Приватна власність мусить і далі охоронятись законом, яко основа народного господарства.
3. Парцеляція за викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних, залишивши в руках попередніх власників кількість землі, яку встановить сойм, прийнявши на увагу потреби агрикультури і державні інтереси.

З'їзд не міг спокійно закінчити свого засідання, бо при кінці до салі увійшла група солдат і почала шумом перешкоджати дебатам. Прийшлося прискорити дебати і перейти до вибору президії нової партії названої “Радою партії”.

Увечері того самого дня зібралася “Рада партії”, але група солдат знову перешкождала зборам. Спроба забезпечити собі свободу зібрання через місцевий “Совет Солдатских Депутатов” не вдалася, бо там відповіли, що “у вас програмка не так написана” [12, с.63–64].

Отже, становлення партії відбувалося в умовах свавілля російських і проросійських Советов солдатських депутатів, що ускладнювало розгортання нею пропагандистсько-агітаційної роботи серед населення, насамперед – серед селян. Не дуже перебірливим в засобах впливу на опонентів були і українські соціалісти – “есери” та “есдеки”.

У період організаційного оформлення УДХП в Україні, під проводом есерів і соціал-демократів, тривала активна підготовка до I Всеукраїнського селянського з'їзду – відбувалися місцеві повітові, губернські з'їзди, які делегували туди своїх представників. Селянський з'їзд (11–16 червня 1917 р.) став важливою суспільно-політичною подією і не міг не позначитися на новоутворюваній партії – передусім на її програмі та подальшій тактиці. Передовсім зазначимо, що на цьому з'їзді відбувся злам у мисленні більшості делегатів від автономії України до самостійності. Поштовхом послужив звіт делегації Центральної Ради про її поїздку до Петрограда з питання визнання автономії України і приниження від Тимчасового уряду і особливо від Петроградської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Про реакцію з'їзду на цей звіт свідчить запис голови української делегації В. Винниченка; “...таке обурення, що воно перелилось через край і залило навіть саму Центральну Раду. Для чого, по віщо вона посилала делегацію випробовувати милости в цих віковичних ворогів нашого народу? Не проханням, не переговорами, не справедливостю треба з ними балакати, а кулаком” [2, с.178].

Заклики до проголошення повної незалежності України звучали в багатьох виступах делегатів. Зокрема, член УПСР А. Степаненко закликав боротися не за автономію України, а за самостійну республіку, а потім об'єднатись у федерацію як рівний з рівним, вільний з вільним. Він зачитав проект резолюції, що передав до Президії. В ній вимагалось: “1) відкликати делегатів із Всеросійського селянського з'їзду; 2) оголосити, що український народ – хазяїн на своїй землі і засновує свою державу; 3) Центральну Раду поповнити Радою селянських депутатів та оголосити її Українським Тимчасовим урядом; 4) цей Тимчасовий уряд має скликати Українські Установчі збори і Сойм; 5) Український Тимчасовий уряд вживає заходів до того, щоб представники українського народу взяли участь у майбутній мирній міжнародній конференції; 6) подбати, щоб представники українських соціалістів поїхали до Стокгольма на нараду; 7) завершити формування українського війська; 8) всі податки з 15 червня 1917 р. мусять надходити до Центральної Ради” [11, с.11].

Незважаючи на яскраво виражену самостійницьку тенденцію, селянський з'їзд, як і попередній військовий, ухвалив бляклі автономістські резолюції. Винні в цьому, безумовно, обізнані в політичних хитро-

мудрощах українські соціалістичні демократи, які зуміли переконати необізнаних з політичною термінологією селян, що “автономія” і “самостійність” – це одне й те саме [4]. Однак найважливішим було те, що самостійницька ідея вийшла за стіни київського театру Соловцова (нині – театр ім. Івана Франка), де відбувався з'їзд, і блискавично поширилась по всій Україні. Ще раз наголосимо, що під час цих бурхливих подій у Лубнах на Полтавщині відбувалось організоване оформлення Української демократичної хліборобської партії. Безперечно, що рішення з'їзду, зокрема його ідеї і сам дух не могли не позначитися як на фундаторах, так і на всій новостворюваній партії.

Гарячу полеміку на з'їзді викликало земельне питання. Основна дискусія розгорнулась між українськими соціал-демократами (есдеками) і російськими соціал-революціонерами (есерами), які, хоч і дотримувались однакових поглядів на приватну власність, але мали розходження з такого принципового питання, як створення земельного фонду... Винниченко, порівнюючи програми РПСР і УСДРП, заявив, що соціалізація землі, в такому вигляді, як цього хоче російська партія соціалістів-революціонерів, не відповідає інтересам України. Програма української партії соціал-демократів передбачає муніципалізацію землі, тобто передання її у розпорядження повітових земельних комітетів, які в цій справі повинні одержати автономію. Соціалізація землі, створення єдиного всеросійського земельного фонду, на думку В. Винниченка, можуть призвести до переселення українських селян у Сибір. Адже селяни, наприклад, Архангельської губернії були готові обміняти свої 10 десятин на 2–3 десятини в Україні. Тому треба, наголосив В. Винниченко, щоб “вся наша земля перейшла до рук українського народу, щоб нам не їхати до Сибіру і гостей у себе не приймати”. Він закликав також не визнавати за Петроградським Центральним земельним комітетом право розпоряджатися українськими землями [2, с.182–183].

Після бурхливих дебатів перемогла українська позиція: резолюція з'їзду оголошувала землю всенародною власністю – створювався український земельний фонд, організовувались національні “земельні комітети” (від всеукраїнського до повітового). Це був безпрецедентний крок у ще живій Російській імперії. Земельне питання вилучалося із “всеросійської” політики і ставало суто українською компетенцією. Земельним фондом повинен був розпоряджатися Український Соїм, а петроградські Установчі збори повинні були це затвердити. Встановлювався принцип норми землі на душу населення, а також принцип “земля тому, хто її обробляє”. Достатньо прогресивною на той час була ідея прибуткового податку, прийнята з'їздом. Більші, взірцеві господарства ухвалено не розділяти, а передати товариствам-артілям. Це свідчило про великий реалізм і господарність українського селянина, зважаючи на земельний голод і велику спраглисть за своїм, відділеним шматком землі.

Оскільки УДХП представляла інтереси хліборобів-власників, передусім селян, то резолюції з'їзду із земельного питання не могли обминути чи не відбитись на аграрному розділі програми партії, ухваленої лише у жовтні.

Відомо, що одним із організаторів УДХП був В'ячеслав Липинський, однак у формуванні партії на початковому етапі він участі не брав. Про існування Української демократичної партії (УДП) він довідався від С. Шемета у червні 1917 р., познайомившись з ним на хліборобському з'їзді в Полтаві. Вже після того він стає членом Ради партії і організовує у Полтаві її відділ [9, с.173]. Зміну назви первинної партії “демократична” на “демократично-хліборобська” С. Шемет пояснює так: “В перші часи партійної роботи виявилась цікава подробиця, що селяни цілком ще не звикли до партійних організацій, про партію судили, дивлячись на її назву і часто було допитувались, чи наша партія таки справді стоїть за “собственность” і коли стоїть за “собственность”, то чому про це не згадано в назві. Аби уникнути недовір'я, прийшлося згодом до назви партії додати “хліборобська” [12, с.64]. Це роз'яснення видається неповним. Найімовірніше, у новій назві партії відображена принципова світоглядна позиція головного ідеолога УДХП В'ячеслава Липинського. Як уже згадувалося, в написаному Липинським “Нарисі програми Української демократичної хліборобської партії” закладено основні засади українського ліберального консерватизму. (Власне з цього партійного документа розпочалося відродження організованого українського консерватизму на новому історичному витку). Незабаром ідеї і принципи, викладені в “Нарисі програми...”, Б. Липинський розвинув і всебічно аргументував у “Листах до братів-хліборобів”, створивши, власне кажучи, цілу власну оригінальну теорію державотворення, яка поставила його в один ряд із таким новатором української політичної думки, як Михайло Драгоманов.

Отже, наприкінці червня 1917 р. на Установчих зборах у Лубнах були ухвалені фундаментальні принципи, на основі яких нова партія планувала розгорнути свою діяльність: суверенність українського народу; приватна власність як основа народного господарства; парцеляція за викуп поміщицьких маєтків для задоволення потреб малоземельних селян і залишення в попередніх власників такої кількості землі, яку встановить Український Сойм.

Поняття “суверенність” роз’яснив у доповіді на Установчих зборах Сергій Шемет, наголосивши, що серед головних завдань партії буде “вільна спілка усіх народів як гарантія вічного миру, широка автономія України в Федеративній Російській республіці” [3]. Я. Пеленський з цього приводу зауважує: “поняття “суверенності” українського народу інтерпретувалося тоді ще з драгоманівської автономістсько-федералістської перспективи” [8, с.18].

У серпні на підставі цих принципів розпочалася розробка програми нової партії. Липинський, на той час активний член цієї партії, звернувся до іншого активіста Віктора Андрієвського з пропозицією написати два проекти програми. Ці проекти були створені. Свій варіант подав і Сергій Шемет. Було заплановано опублікувати всі три проекти. Насправді був видрукований лише один, написаний В. Липинським. Він і став офіційною програмою нової партії.

Відповідно до Програми УДХП члени партії мали об’єднуватись по селах і містах в місцеві організації, так звані вільні громади УДХП. За задумом організаторів партії, такі громади повинні були бути в усій Україні. Однак цього не сталося. С. Шемет з цього приводу писав. “Загальний стан партійної організації в перший рік існування партії виглядав так. Тільки в Лубінському повіті на Полтавщині до партії були приєднані всі активні хліборобські елементи.

По других повітах Полтавщини, в самій Полтаві, в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонщини, в Катеринославі, Харкові, Києві організовувалися тільки невеликі гуртки переважно з інтелігенції, які провадили свою роботу напівконспіративно. З початком першої більшовицької окупації діяльність партії цілком завмирає і починає одживати після очищення України від російсько-більшовицької влади” [12, с.67].

Про неприхильність Центральної Ради до несоціалістичних партій існують свідчення учасників тих подій. Зокрема, С. Шемет повідомляє про позицію офіційних організацій під час скликання УДХП хліборобського з’їзду: “Вже 25 березня ст.ст. 1918 року був організований Демократично-хліборобською партією в Лубнах з’їзд хліборобів з шести північних повітів Полтавщини. З’їхалося понад 2000 хліборобів.

Тодішня українська влада Центральної Ради не забезпечувала волі зборів для несоціалістів і тому прийшлося забезпечувати можливість спокійно провадити зібрання озброєною силою з молодих синів хліборобів, бо просити захисту у німецького війська проти своїх таки братів-українців організатори з’їзда не хотіли” [12, с.67].

Однак не лише протидією офіційних чинників чи політичним впливом серед селян соціалістичних партій пояснюється недостатнє поширення впливу (організаційного й ідеологічного) УДХП в Україні. До цього спричинився цілий комплекс причин, серед яких чи не найголовнішою був традиційний землеробський консерватизм. Як зазначає К. Кононенко, “український селянин найбільше скористав із столипінської реформи”. “Україну тих часів, – пише він, – справедливо можна було назвати країною селянського землеволодіння” [5, с.33–34]. Пересічний селянин-землевласник дуже цінував своє становище, так важко надбане, і підозріло ставився до ідей і новацій з міста, від інтелігентів, людей мало йому зрозумілих й духовно чужих, оскільки загалом усіх інтелігентів він вважав безбожниками. До цього додавались низький освітній рівень, невміння орієнтуватися в політичній ситуації, тим паче в програмах політичних партій, написаних такими інтелектуалами, як В. Липинський. Усе це створювало глибоку прірву між українською політичною елітою і селянством. Тому в таких регіонах майже суцільного селянського землеволодіння, як Поділля, Волинь, Чернігівщина, УДХП практично не мала жодного впливу.

Висновки. Створення Української демократичної хліборобської партії було зумовлене потребою дня – представити в політичному спектрі України несоціалістичні національні власницькі сили ліберально-консервативного спрямування, які становили значну частину тодішнього українського суспільства. Влас-

ницькі сили в Україні мали широку гаму: від великих промисловців, земельних магнатів і фінансистів – до середньозаможних селян-землевласників. Однак на початку української революції політично ці сили не були організовані. Не сприйняла української національної ідеї і не визначилася в національному масштабі зі своїми інтересами українська буржуазія, ізольованими і розрізненими залишались селяни та інші верстви населення. Лідери УДХП брали на себе місію, бодай частково, сконсолідувати ці приватно-власницькі сили, передусім власників-хліборобів.

Перспективи подальших досліджень. Згадана проблематика потребує подальшого вивчення інститутів політичної системи та розгортання політичного процесу в Україні в період національно-визвольних змагань 1917–1920 року, а також розвитку українського консерватизму у новітній період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвський В. *З минулого (1917-й рік на Полтавщині)*. – Нью-Йорк, 1963. – Т. 1.
2. Винниченко В. *Відродження нації. Ч. 1*. – Київ-Відень, 1920.
3. *Вісник Лубенського громадського комітету*. – 1917. – 6 липня.
4. Кондратюк В., Буравченкова С. *Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917–1920 рр.)*. – К., 1998.
5. Кононенко К. *Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї 1917–1960 рр.* – Мюнхен, 1965.
6. *Народна Воля*. – 1917. – 1 липня.
7. *Народна Воля*. – 1917. – 7 липня.
8. Пеленський Ярослав. *Спадщина В'ячеслава Литинського і сучасна Україна // В'ячеслав Литинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*. – К., Філадельфія, 1994.
9. Турченко Ф., Заліська К. *В'ячеслав Литинський – ідеолог Української демократичної партії // В'ячеслав Литинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*. – К., Філадельфія, 1994.
10. *Українські політичні партії кінця XIX - початку XX с.: програми і досвід. Матеріали / Упоряд. В.Ф. Шевченко та ін.* – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993.
11. Хміль І. *Перший Всеукраїнський селянський з'їзд: історичні зошити*. – К., 1992.
12. Шемет С. *До історії Української Демократично-хліборобської партії // Хліборобська Україна*. 36. 1. – Відень, 1920.